

Л. А. САРЫ-СЕП

Т Е М Д Е Ш

(Куучун).

О.Н. Аргоков көчүргөн.

г. Улалу

Ойрот издат

1931 жылда

Т Е М Д Е Ш.

(Куучун).

1. ЛА. Куманнин көчүргөн.

ТЕМДЕШ.

Чымыгар балдар! Чымыгар деп айдып турум ийне. Кара тери агып, Темдеш деп Учкомнын председателинин заместители, класстын ичинде балдарды умыразын деп токтоодып турды. Ёни дезе каркырап ёзёктелип турды. Тёмён тёжёрип салган кабагы алдынан, ачынып кан чагылган кёзи суркурап турды. Председательдын Конызы ордына тудунуп турган ленейказы остол орто жазырап кадалып турды. Же бирде неме болбоды. Темдеш балдарды токтодып мокойло, аргазын тапаганда, катчинын кыбына баады, онон удаан жок ёч кижн болып жана чыктылар: бирёзи катчы ёкинчизн кандыйда солун жнит уул, чамчазында КИМ деп значокту, ёчёнчизн Темдеш. Балдардын табыжы ёмештен токтоп жылыып турды, каа-жаа-ла чым чыдып алган кызычактын чыныруу, ёмезе мандайына чертирип алган уулчактын табыжы угулуп турды. Катчы байа остолдо жаткан ленейканы колына алып, остолго согып балдарды айландра, чылаазынду кёзине кёрди.

Балдар учында, табыжы жылыып, тым отура бердилер. Темдеш остол орто туруп-алып, ёёренчик балдардын жууны бажалды деп жарлады. Президиумды тудыгар деп айтты. Президиумга баалдар бой-бойлорын тудужып, кёдёрезин-ле чыгарыжып салдылар.

Айдарда ондый учы-бажы жок чыгарышты катчы туруп токтодып салды: президиумга тударга ёч-ле кижн, айдарда, ол тудулган улус жуунды башкаргадый; жууннын протоколын бичигедий улус болзын: бу слердин кёп чыагарышкан кандидаттарыгар жарабады деп айтты.

Онойып тура, Темдешти председател эдип тутклады, Кёбёлёкти катчы эдип, Алтын деп баланы член эдип тутклады. Президиумды туткан соондо, омор жёрлерине барып отыргылады, школ ичинде табыш торт жылыды, карлааштар - чылап, балдар, жеёмрен-чакта эдилген парталарды чук тургузып саларда омордын-ла быжырт эткен табыжы угулуп турды. Ёни-сёри жок жабыс класс ичн, бастра-ла кёрен чырайлу, тосток кёстё, баалдардын бёдёштери болуп тура берди. Жаныда баалдар тутпактажып, ёйнёп кёдёрген тоозыны

тура ичинде койу бойынча кайнап туруп, стенеге, остол-такталарга баалдардын эдине тўжўп жапшынып турды. Оодылып–калган көзнөктөрүн кат-кат чаазын-ла жапшырып саларда, онду жарык өтпөй школ ичи карануй болгон. Тынышка сўрекей уур болгон. Балдардын жанында ойын-тудуштарынан ис-те жок. Жууннан чала чөкөп, жууннан качкадый болуп, баалдардын чырайы кубулуп турды, жаңыс-ла ондо турган солун кижиге болуп отурдылар. Ол солун уулды баалдар баштап, жаңы-ла көрүп турган керегинде, көрүп угарга јилбиркеп, жууннан качпай отурганы ол болды. Балдардын текши токынаганын сакып алып, катчы Темдешке умдадрда Темдеш јакшы-јазап тамагын кениде-јөткиринеле, оозы тумчугын јениле арчынып алып бут-бажына турды.

«Нөкөрлөр, бүгүңги жуунда угатан керектерибис жаңыс-ла керек болды. Ол керектин аайын бу, аймактан келген нөкөр айдып берер» деп айдала Темдеш, эм менин керегим божоды деп снананып, јерине отыра-тўшти.

Јаш солун уул, катчы-ла көрүжип, бой-бойлоры күлүмзиренип каткырды. Ол солун айлчы кижии аймактын комсомол комитединин бюрозынын члени болгон эмтир.

«Је, баалдар, мен слер-ле государствонын јаан керектери керегинде куучындажайын деп келдим. Слердин јерде, аш жууп белетеер керегинде мени ийди. Аш жууп белетеери дегени не дегежин, слер оны байла укканыгар. Је бу жууган аш кайда барып јатканын мен слерге эмеш айдайын»

«Бис билерибис!».

«Бу аш ишмекчилерге барар, озор аш салбай, фабрикада иштеп јадлар. Озордын ижи: бөс чекпен согор, темир эдер. Бис озорго аш берип- јадыбыс, озор дезе ордына биске јүзүн товарлар бередицер».

«Аш, городто јаткан служащий улуска» керек.

«Школ катчыларына аш база керек, озор аш база салбай јадылар».

Сел-совет качыларына аш керек јок-па?».

Школдын ичинде табыш јыңырайла тўшти. Темдеш аргазын таппай, катчы јаар јалынып көрөлө, арга јокто отургужына отура-тўшти.

Катчы ла комсомолдын көзи карында курчып чыкты. Анчадала катчынын маказы канып турды. Аш јууп, белеттер керегинде канча куучындаганым тегин калбады, баалдар оны јартына чыгып, билип алган туры деп, катчы сезинип, ичинде сүүнип турды. Менин ижим тегин калбаган туру.

Онду уйку јоко, канча күнге чыгара ижим тегин калбаган туру. Ондый уйку јоко, канча күнге чыгара түште жүзүн јуундарга жүрүп, түнде келип, отурганым тегин калбаган туру.

Комсомол дезе бойынын јанынан катраа макатып турды, а јууп белетеер керегин, бойынын үүренчиктерине јартап аайлап айдып билдирткенине; аначада-ла баалдарга јакарып турды, олордын куучыны чыгып, сөс блаажып, ол керектин айдып, чынынаа шүүшкенин.

Колын өрө тудуп, үнин јаанадып, сөс блаажып эди изип келген баалдарды, комсомол арайдан токтотты.

«Баалдар, мен слерди эмди билдим. Слер-ле менин ол керектин аайын куучы келген сурагымндаарым јок. Слердин билгенигер, менин шүүп бодогонымнан артык эмтир. Катчыгардын нени айтканан, слер сүрекей кичееп, сананып укан эмтиригер. Айдарда, ол керектин аайын көп куучындашпай, мен слерден сураарга келген сурагым аайына чыгалдар. Менин слерди сурап турганым, бу аш јууп белетеер керегин өткүрерге, государственного-ла совет башкарууга болужып беригер.

Комсомол баалдарды государственного, база совет башкаруга болужып берзин деп, сурап јат деп, өскө јаан улусты эмес, је бис бу-ла үүренчик баалдарды деп сананып кайкажарда демрен чактагы партиялар, тура ичине толо табыштанып чыкыража-берди. Баалдар токынап отырып болбой бардылар; көстөри суркурап, мойындарын чөйө сунуп, жүстери сооп, кайкажыр тура-бердилер. Бирден олар чыныкпай, бирден дезе јилбиркеп, тургуза-да болзо иштеерибис деп кату сананыжып **отургыла...**

Темдеш, президиумга председател болуп отурган јаан керегин удуп салала, остолдын ары јанынан чыга жүгүрүп, комсомолдын алдына тура түжүп, көзин јумбай, көстөп алып, торт кыйгырган аайлу болды:

«Совет башкаруу болышсын деп, бисти сурап туру-ба? Айдарда, ол ишти иштеерге бис јараарыс- па? У-у-у! Нени эдетенин айдып ла бер, бис ончобыс иштеерибис!!! Темдеш тымнзанып турды, көзи **ко...** сомолго, толононын тегенеги бодолду, кадалып калган, јузи изип чыкан. Јууннын табыжы сүреен турды. Онон-мынан төгүлип турган куучынды, сурактарды кижии аайлап уккадый эмес болды. Куучын айткан кижини, баалдар торт-ла јайландра чук туруп койгон. Эрик јокто байагы ла ленеиканы колго алып остол орто сокодый болды. Бу тужында баалдар алдындыгызынан капшай тоқынап табыштары јылыйды. Керектин јаанын, баалдар јарт билип тургандый эди. Онон башка, ологго совет башкаруу бүдүп, јаан керекти берип турганда, бойлогын тынзынып, јарамыкту бологын кичеп тургандар. Государстванын ижине јаан улусла кожо тен турарыбыс деп база маказырынып-та турдылар.

Је, баалдар, аш јууп белетеер керегине слер болыжарыгар деп бистин јөп бүтти. Айдарда, слердин јеригерде совет башкаруудын чыгарылу кижии мен болгомдо, эмди слер маа болужарзаар.

Мен мында јуртту кижии эмезим, өскө өзөктөн келгем, айдарда, мындагы ол-јонды мен таныбазым, онын керегине, кандый кижии кичеебес, карын керек тутадар кижии барып, мее ологды јартап, айына чыгарга сүрекей күч болуп јат.

Бис билерибис, баалдар, бу эмдиги аш јууп белетеер керекти бистин јаан улустарыбыс, слер крезии билип болбой – јадлар. Бистин јаан улустарыбыс аш јууп белеттеер керекти эмдигеле јетре, экинчи налог деп бодогылып јадлар. Олог бодогылап јадлар, совет башкаруу ашта јууп алып граница ажыра апарып, садып јат деп. Олог эмдиге јетире аайына чыкалак, бистин јерде эмди фабрик-завод ээлердин којойымдардын колында эмес эмдм бистин јерге келип турган товарды ишмекчилер эдип турганын; айдарда товарды биске берип ордына государство ажыра казна баазыла бистен ишмекчилер аш сурап јадлар деп база билгилебей јат.

Оны јаан улуска кем аайлап берер десе? Бу керектин аайын јакшы бойы билер кижиге, оо үзери совет башкаруга күүнзеп онын учун туружып турган кижиге. Је ол ондый билер улус бисте ас болуп јат. Айдарда ондый улустарыбыс ас болгондо, ижибис јылбай керегибис јакшы бүтпей турганы ол болуп јат. Слер баалдар бойыгардын ада энегерге, јаан улуска бу керектин аайын јартап айдарда чыдап болужып болбозыгар-ба? Айдаарый јок чыдарыгар. Онын керегинде бу керекке, слер болужып беригер деп сурап турубыс. Ада энегерге, айылдаш улустарыгарга айдып берип турыгар, олар слерге кандый бир айдып болбос сурактар берип сураар болзо, слер бу катчигардан, эмесе менен келип угупалып тургар, бис слерге айдып берерибис. Је, баалдар, слерге менин сурагым мындый болды, слер ол керекке болужарыгар деп иженип турум.

Баалдар коркушту-ла табыш чыгардылар. Көдирери—ле тургуза барар керек деп таптылар.

Школдын јанына катчы јууктап келди. Балдар токтой түшти.

Баалдар! Бу слердин тургуза барар деп айдып турган јөбигер келишпес, онын бирде неме болбос. Эң баштап, бистин јаткан јуртты, бистин звено сойын бөлүп алар керек. Кандайла звенонын үлүүне түшкен, јурт-бөлүктү алып, ондо иштеер керек. Менин торт сүмөм мындый: бистин 3-ле 4-чи группада канча звено-бөлүктөр бар, јуртыбысты звено тоо зынча бөлүп салар. Экинчи группанын үрөнчиктери бойларынын ада-энезинин аразында бу ишти өткүрижип баштапкы группанын үүрөнчиктери олардон үүренишсин. 3-ле 4-чи группанын үүрөнчиктери бойларынын ада-энезинин-ле айылдаштарынын аразында ижине јурттан бир бөлүктөн кожып алзын. Бистин ижибис, тегин калас болбой, кандый-да болзо тузалу болзын десе, звено сайын јуртты бөлүп алган соондо, кандый ла звено-бөлүк, бойынын ижинин планын тургузып алзын, оны јакшы јазап шүүп-ајыктайла, онын кийинде иштеер керек. Баалдар, бу керек сүрекей јаан-да, күчте керек болуп јат. Оноор-мынаар-ла, чала-была эдип оны иштеерге болбос неме. Эм тургуза јуртыбысты, звено тоозынча бөлүп көрөлдөр. Бисте 7 звено бөлүк бар,

бистин ырызыбыска, журтыбыста 7 участка бөлүп бөлүнүп калган. Ондый болгондо, 3-ле участка бөлүктө коркушту жаман өчөш Чычкыш-бай-ла, онын сүреен жуук нажызы Кускун-кам бар, менин санаамда, ол участканы иделү, чакту, тын звено бөлүккө берер керек, ол звено, Темдештин звено-бөлүгү болуп жат. Мен-ле жөпсинип туругар-ба?

Баалдар ончозы-ла жөпсинди. Бойынын катчызын олар сүйүп, каарузып, оо бүдүп туратан балдар болгон. Эртеги күндө звено-бөлүк заседание-жуун эдер болуп, жаан табыштанып, аилдарына тар калыбай-бердилер.

II

Же, Темдеш, эмди не болорыбыс? Чычкыш Кускунла кожо, ажын кыразына апарып жерге көмүп салды деп билип жартына чыктыбыс; эмди мынан ары нени эдетенибис, не болотон? Мылтыгаш өскө өзөккө баады, селсоветтин арткан члендери десе Чычкыш-байдан коркугулап жадлар.

Кичинек жыртык тонду Күндүчи, бойынын башчызынан каруузын сакып, онызын көстөп алып отурды, Темдеш десе, тумчугын төмөн эдип алып, унчукпай отурды. Чын-да, олардын керектери, алдында кампания бажалар тушта шүүгенде кандыйда келишпес болды. Орто жаткандардын - ла жоктулардын аразына олардын куучыны жаап, керектери бүдүп турды, же бай-ла камга олар чыдашпай турдылар. Мылтыгаш уполномоченныйды өскө өзөккө чугарып салган, селсовет члендери десе бир-де неме этпей тургандар. Темдештин звенозында турган баалдар, бойларынын участкасында сүрекей кичеенип иштеп жүрүп, Чычкыш-ла Кускун байларынын ажын өскө өзөктө салган деп, база олар алтайганда, орустанда аш сатып-алып жуугандар деп, жартына чыктылар; же ол аш кайда барганын торт тапкылабай турдылар. Чычкыштын ажы кайда барганын, качанда болзо табарыбыс деп иженгилеп турдылар. Онойып жүрө, чындапта, ай болды. Ол звенодо турган бир баланын ада-энезинин арткан бар-жок ажын уурдап апарыптыр. Эскидеги аайы-ла олар Чычкыштан барып сурадылар. Чычкыш ашты бербей, уполномоченный, үзе

апарды деп комыдап, узак турушты. Уполномоченный ажын үзе уруп апарды, эмди бойынын журт улузына болужардан болгой торт бойымада жүрим жок деп айдып турды. Ол ашты суражып, куучындажып турган тужунда, Темдештин звенозында болгон, Көбөлөк деп балазы кожо барган. Көбөлөктин адазы, Чычкышта аш жок дегенинен чөкөбей, кичееп турды, оо үзеери берген аш учун жайгыда иштеп бергеним деп болгонып турды. Сурак-жайну узак болды, кирип, арай-ла тал-түшке жетпеди, учиндала Чычкыш жөпкө кирип Көбөлөктин адазы, Чычкаштан аш алдым деп айтпазын деп сүмелеп чертендиреле каргандырды, оо үч пуд аш береечи болды, Көбөлөктин адазы Чычкышка ордына жайгыда алты күн иш иштеп берер болды. Онын кийниде, Чычкыш Көбөлөктин адазын түндешкура келзин үзери темир кожо апарзын деп. Көбөлөк тууда адазыла кожо жүрүп, Чычкыштын аш жажырып сукал жерин көриптир. Ажы көп аш болыптыр, эки жаан ороо, толтура уруп салган эмитир. Онын бир ороозы Чычкаш-байнын, бирүзи десе Кускун камнын болгон эмитир. Кускун аш каруулдап анда жаткан эмитир. Аш уруп берер алдында, Чычкыш-ла кам, Көбөлөкти база Чычкыштан аш алганын бирде кижее айтпазын деп чертендирип каргандырды. Көбөлөк черт-каргыштан да коркубай, эртенинде таңа-ла барып, Темдеш башчызына барып айдып берди. Темдештин бажы торт-ла жарый берди, ол жарт билип турган болгон, бу керектин аайына чыгар керек. Керек сүрекей түргөн болгон, оны тургузала бүдүрер. Же Мылтыгаш уполномоченныйды өнөтийин неме чылап, 40 чакырымын бажына өскө өзөкө ийе берген, катчы десе оорыйла болницага барган, ондо оны эмдеерге жаттырып салган. Селсоветте десе баалдарга кылчас эдип көрөрдөн, арай сокпой торт чыгара сүрүп турдылар.

Звено-бөлүктин баалдары, көдирези унчугышкылабай кунуга бердилер. Бойынын башчызынан ончозы-ла жөп сакып отургылады. Жаан үлүүне түшкөн, журт-бөлүгүн алып ондо иштеер керек. Кандыйла **звенын** улуска уыдап болбозын олар жарт билип тургандар, жаан улус десе, баалдар айылдагы ижибиске канайда болужын жетирип жат, олар боодо болужын жетирер деп

торт ондоп билерин керексип. Алдынан бойлары ол керекти баштап бүдүреринен жалтангылап турдылар күчтерине иженгилебей.

Бастра баалдар Темдешке иженгилеп сакып жаткандар: Темдеш бажын өрө көдүреле, көрөрдө, көзи оноор столдо жаткан «Кызыл Ойрот» газетке тийди. Баштап эренистлип аайына чыкпай, оноң көзи бажы жарып сүрекей сүүнди.

«Акыр баалдар! Неде болзо, бис Чычкышла Кускунды кодоро тартарыс. Сүмени мен таптым, таптым!

Баалдар ончозыла сүүнүп, баштарын өрө көдүрүп, жылыжа түштилер.

Ончозынын уур сыны женилип, улу тыныштары сеериди.

«Je мен байа айтпадымба, Темдеш немениң аайын табар деп! Ол тегиннен тегин жаантайын нени-нени кычырып жадар, эмезе нени-нени эдип жадар; ол эмезе катчаа жүрүп, оны сурап, не-немениң аайын угуп жадар. Темдеш селсоветтин бирде заседаниезин, бирде жууны өткүрбеди, көрөр-ле болзо, Темдеш ондо бир толыка сыгынып калган, отуруп жадар, жаан улустын куучынын угуп, олордын жөбин тындап турды. Je, je, Темдеш, айтсаң, нани сананып алдың!» – деп, Көбөлөк айтты.

«Баалдар, жимекчилерди совет башкаруу жакшы кыйалдап ижин берзин деп узак сананып таппай тургам; оны канайтса жакшы болор деп сананып жүрөтөм. Бис ончобыс билип турус-ийне, Чычкыш-ла Кускуннан алган аш учун, бистин ада-энелерибис жайгыда оо барып иштеп турганын. Je олор Чычкыш-ла Кускуннан экилчинен коркугылап, олорды мекелеерге болбостор. Бисте жоктулар көп, ол көрмөстөрдө дезе аш көп. Ол эки көрмөс, жоктуларды ончозын колго тудып алар, олор Чычкыш-ла Кускун аш жажырды деп бирүүзи-де айтпас. Биске болужар кижин торт жок. Мылтыгаш жүре-берди, катчыбыс оорыды. Je бу-күн, мен партада жыткан «Кызыл Ойрот» газетти көрдим, кече селсоветтен бойым-ок экелгем, оны көрөле санаама жангы-ла кирди бистин эдетен неме. Эмди бис «Кызыл Ойротло» мындый бичик берер керек: Чычкыш-ла Кускун, совет башкарудан көп аш сугуп жажырып салдылар, онызын эмди күн-ишке жоктуларга үлөп жат деп кычырдым.

«Э-э-э, Темдеш, газетке јаныс-ла јаан улус бичип јатпай ол Мылтыгаштый, комсомолдор, комунисттер; бистин јажыбыс јетпей кичинек эмес-бедис» - деп Ойынчы сурады.

Ол чын эмеспе, Темдеш! Ол ненин учун ондый не? Бистин бичикти олар оо кийдирип баспаста, онын аайынча неме-де этпес деп Көбөлөк јөпсинди.

«Оо үзери, бистин бичикти газетке базып-та салза, онын аайынча аш бедреерге келген улус, ол аш сукан јерин кайдан табатан? Көбөлөк билер деп берип салзабыс, Чычыш-ла Кускун, газетен оны көргөн соондо, Көбөлөкти бош өлтире согуп салар» - деп, комыдап Алтаяк айтты.

Бир канча минутке, база-ла унчугышпай чымзаан отыра бердилер. Темдеш албаданып сананып турды. Көбөлөк коркуп, оо сыгынып турды. Көбөлөк Чычыш-ла Кускун, бу керекти Көбөлөкле баштаган өлтүрүп салар-деп јарт билип турган. Бултык јаакту Чычыш-ла, Кускунын сөөк јыдругы Көбөлөк-деп билзе-ле бажына јууктап – клеет, деп, көринип турган. Көбөлөк оны санана-ла эди јымырыжып, соок јайлып, тумчугын тартынды.

Ончозы унчыкылабай отыргылаарда, Алтын деп, бала куучындады. Парта ары-јанынан араай туруп, Темдешке јууктап, базып келе-ле, айтты.

«Темдеш, газетке бичиген бичикке, бойыбыстын ады јолыбысты салбай бербес-деп? Газетке онойдо бичиген эмес-пе? Мен көп көргөм газеттен «угачы-ла», «көрөчи-ле», «чагаан» деп аттарды. Бисте бичийле кндый кандый өскө ат-таап алып бичип салалдар».

Чын! Чын

Темдеш Алтын деп балаа јуукатап базып келип, јардына согып, школдо үүренген баалдардын ончозынан керсү сен деп айтты.

Алтын кемзинип-те, бир јанынан јакшызынып-та мактадым деп сананып барып бойынын јерине отырды.

Газетке чийген бичиктин алдына саларга, сөс адажып талдагылады. Отырган баалдар ончозы-ла бойынын таап алган сөзин айдып берип турдылар. «Сары-адару», «Кара куш» оноңдо өскө көп ат ададылар, учында

бир час болгон соондо «Совет башкарудун болушчылары» деп бичиир болуп жөптөштилер.

«Je, баалдар, бичигин чийерге сүмележелдер. Менде чаазын бар, черниланы катчыдын тууразынан аларыбыс. Катчы туразында шкаптын күлүчи менде. Катчы больницага барарда, мени кычырып алала айткан:

«Темдеш, мен чала оорып турым. Больницага барадым, ондо барган соондо, маат жок, мени эмдеерге жатырызып салар. Аймакисполком жаңы катчы ийери билдирбейт; слерге дезе мында чаазын неме керек болып, эмезе черниле, кычырарга бичик, онын керегинде бу клүчтерди саа артырып турум. Je сен тегинен-тегин неме үүребе, сен бойын билерин бисте үүренер неме ончозы-ла ас болып турганын. Ойто жандара мен бойым келзем, жаңы катчы келгелектен озо, сен маа айдып берерин нени алган, канча креси неме алган. Менен озо жаңы катчы келгежин, мен оо бу шкапта, канча бар неменин тоо бичигин артырып туруум. Алган неменди сен оо айдып бер. Э-эй, баалдар, кандый-ла катчы ийбегей биске. Иван Степанович жандыра келзе, сүреен жакшы болор эди!!!».

Звено катчызы Күндүчи колына ручка алып сакып отурды. Көдирези терен шүүнүп унчукулабай туруп койдылар. Темдеш, катчынан тем алып, колдорун белине жүктөніп алып, остолдор аразына базып жүрди.

«Күндүчи, жаан буква-ла чий «Кызыл Ойрот» газадине. Бичидин бе? – Je оноң ары чий «Бистин жерде Чычкыш деп бай-ла. Кускун деп кам экү, артыкту ажын, совет башкаруудан жажырып сугуп салдылар».

«Темдеш, озор ол ашты, жоктуларга күн ишке берип жадылар оны база бичиир керек» - деп, Көбөлөк айтты.

«Чын, чын, Көбөлөк, оны база бичиир ок керек, - Күндүчи, бичи!

«Бистин жимекчилерибис, жажырып сукан аштарын, күн-ишке, туйук-ла жоктуларга берип жадылар, бир пуд арбаны эки күн ишке беригилеп турулар».

«Күндүчи, база бичи: - Чычкыш-ла Кускуннан ашты былап ала-ла, аш салбаган жердин ишмекчилерине берип салзын». Je балдар, бичик көдире бичилди-бе, айса бичилбеген неме бар-ба?

«Көдирези бичилди, Темдеш, ол болор».

«Je эмди бу бичикти бис газетке канайда ийерибис».

«Ийеринде неме јок. Шкаптан конверт алып, Улалу городто «Кызыл Ойрот» газетке деп адресын бичийле, селсоветте турган почтанын кайырчагына түжүрүп-ле салгай, онон ары ол жүре-ле бергей база. Je, Күндүчи, ол бичиктин учына бистин ады јолыбысты бичи **«Совет башкарудын болушчылары»** деп. Чийдин-бе? Je эмди бу бичикти маа беригер; слер балдар, калак, бирде кижиге айтпагар, бу керегибисти, ол јимекчи шлемир-лер сескен соондо, коркушту неме болор, озор бистерди согуп-та саларлар!».

«Јок, эмди бис торт тили јок жүрерис, бир де кижиге торт айдыш јок болор».

«Соктырарга турган кижии бар болзо, ол эн учунда базып жүргей-ле».

Балдар јаан керек эткен улус болып, амырын, айл-сайын тарагылай бердилер, јаныс Темдеш-ле артып калды.

Энир түн крезинде, селсоветтен ол-јон ончозы тагылап, јаныс селсоветтин председатель-ла катчызы артып каларда, Темдеш школдон чыгып, оо баады. Селсоветке кире-ле, алган газедин табыштырып, јандыра чыга-ла, почто-кайырчагына, арайынан, байа чийген бичигин түжүрүп салды.

Сүрекей јаан сакылталу, эрикчилдү 10 күн өтті. Темдештин бөлүгинде турган балдар тумчуктарын төмөн эдип салган жүрдилер. Темдеш бойы дезе, чала јандап, карый берген немедий жүрди. Өскүзиреп калган школына, күүн-күчи јок болуп, унчукулабай отуруп турдылар. Школго јунажып келеле, Темдеш јаар, көргөндө-ле, солун неме јок туру деп, бийдүжинен-ле танып, торт учугышпай отыра бергендер. Катчы эмдиге-ле јетире јок болды, јаны катчыны база ийбеген. Балдардын күндери иш јок, калас-ла өдуп турды. Айлындагы иштери дезе, јаныс-ла малдын кийнинен жүретен болгон, ол иш озорго неме болбой бош жүрери көп болып турды. Школдын ас-мас бичиктү, библиотеказынын бичиктерин үзе кычыргылап салган јаны бичиктер дезе келгелек болгон. Алдында јилбиркеп ойнойтон ойындары, ойноор күүндери

жок болып, торт ташталып калган. Школдын жанынча, кандый-ла солун кижиге өткөндө, балдар жүрексигилеп, бодоштырып турарлар, бу байала элчи кижиге болбой кайсын дежиб турды. Почто келген-ле тоозына, балдар оны сакып, селсоветтин эжигинен айрылбас, келген газетты танмазынан кычырып көрүп турдылар. Балдар бичикти бичип бергенинен бери тогус күн өтти, бу күн онынчы күни болды, же газетте-де неме жок болды, совет башкаруудан элчилери-де жок болды.

Бу күн олар эскидеги аайынча селсоветтин жанына жуулыжып, почтоны сакыгылап турдылар. Күн аяс жас-та болзо, же баалдардын ойноор күндери жок болды. Олордун эки көзи, почталион келетен жол-жаар болды. Кезикте почто келип жат деп мекилежиб-турдылар. Бир катап, союзтан (кооперативтан) клееткен алтай кижини почталион болор деп мекелендилер экинчизинде десе, бош мантап клееткен атты көрүп таныбай сүгүништи.

Темдеш журтсоветтин крилсезинде, неме керексибей отуруп жадала, кенетин тура жүгүрди, ол алды жаар базып сунуп чөйинип тескери жаны жаар көстөп тура берди. Балдар ончозы кайа багып, оноор ок көстөдилер.

Көрүп турза, бурулчыктан эки ат жегип чанактаган, чанак чыкты, онын кийинен, бош атту үзеери эки кижиге көрүнди. Курч көстү балдар, эки кижини, мылтык жүктөнгөн улус деп, таныдылар. Чанакту-да улус, бош аттуда, сельсоветке түргөн жууктап жетти, олордун жууктап келеткенин көрүп, жаанда улус аяктай бардылар, селсовет председатели-ле катчызы түймөп чыктылар. Олор селсоветке кирип, жамандыра тондорун курчангылап алып чыкты. Ол келеткен солун улусты, журт улустар көрөлө селсоветке база түргөн базып килетлер. Ол ондый кижиге жүрбөс, туйук өзөккө, келген улус солын болгон.

Чанакту-ла бош атту улус, селсоветке жууктап келгенче, селсовет эжигине жуулган улус көптөй берди, келген улустар чында милиционер болгон эмтир, жуулган улустун ортозында Чычыш кожо ок жүрди. Ол жарамзып келген, бош атту улус тардын адын тискининен тудуп турды, олордон дыбыш угуп, жолдун аайын сурап, соокко тондоор эмес-пе деп,

сурап, куучындажып турды. Ол култур, бай културанып, јаан айлчы тўшкен айылдын ээзи болып, јарамзып, јүгүрип, айланып турды. Оо коштой улустын келген керегин билип аларга кўјүренип турды. Чанакту келген улустардын бирўзи аймакисполкомнын председатели болтыр, экинчизи јон-ла таныжып калган аш јууп белетеер керегинде уполномоченный болуп јүрген Мылтыгаш болгон эмтир.

Балдар Мылтыгашты көргөн соондо сүреен сүгүнгиледи, эмди јаныскан эмес деп, бойлорын тынзынып сананып турдулар. Олор бу кижии бүгүн куучындажып, јөптөжөрин јарт билип турдулар. Оо үзери, кожо турган мылтыкту эки милиционерди көрүп, там саналары тынып турдылар, карында неме алдырбазын бодоштырып турдылар. Келген улус аштаган сузаган болор, курсактанар керек деп Чычыш айтсада, је олор болбой көндире селсоветке кирдилер. Чычыш бодоп турган олорды оноң артык бирде кижии курсактандырбас. Олор байа-ла оо келер болор деп сананды. Селсовет туразына, јон улус удабайла толып келдилер. Ончозынын алдында туура јанындагы такталарда бойынын балдарына Мылтыгашка коштой Темдеш отурды. Темдеш катчызы јогына комудап, үүредү јокко калас јерге күндер өдүп јат деп, куучындап турды. Мылтыгаш дезе комыдалды күүнгерип угуп, олорго јартап, артык катчы јок керегинде ийбей јат деп, каруун берип турды. Оо үзери алтай тил билер катчылар торт једишпей турганын айдып, катчы табылгачын, аймакисполком эн озо катчыны слерге ийер деп айтты. Мылтыгаш-ла балдардын куучыны коркушту сүүнчилү болды, олордын јанында не болуп турганын, торт керектебей турдылар, бу кирези көп, аймактын улустары боо не келгиледи деп, угарныда торт ундуп салгандар. Школ керегиле үүредү керегин куучындажып, јилбиркеп отуруп калдылар, олор оноңдо узак кучындажар эдилер, аймак исполкомнын председатели, јаан үни-ле куучынданып, олорды токтотпогон болзо.

«Эл јон, аймак исполкомдо табыш угулды, слердин јуртыгарда, артыкту ажын сугуп салган улус бар, ол улус, бу аш јууп белеттер уполномоченный нөкөр Мылтыгаш өскө өзөккө барган соондо, суккан ажын јоктууларга јайды,

күн ишке, берип турдылар деп. Аштын баазы дезе, бир пуд арба јайдын эки күн ижи болтыр, бу табышты селсоветтен уккан эмезибис, онын керегинде слердин селсовет бу керекти торт иштебей јат, ол эмезе балдарга болужып, оморды коорып чыгарбай бектеп јат. Нөкөр милиционерлер, слер бу Чычкашты боо тудып алып алыгар, селсовет председатели дезе, тургузала Кускунды боо јетирип берзин».

«Эмди, ол экүдин керегинде, «Кызыл Ойрот» газетке канайда бичип турганын эл јон угугар:

«Кызыл Ойрот» газетте, бистин јуртыбыста Чыккыш деп бай-ла Кускун деп кам совет башкарудан, артык ажын јажырып сугуп салдылар. Ол јимекчи кулугурлар, јажырып суккан ажын јоктуларга јайгы, күн ишке, бир пуд арбаны эки күн иштен бергилеп јадылар. Чыккыш-ла Кускуннын ажын блаап, аш салбас јердин ишмекчилерине берип салзын деп сурап турубыс».

Бу бичикке кол салганы Совет башкарудын болушчылары.

Је бу боо, эл-јон нени айдарыгар?

Айландыра табыш јок болуп, шык-ла эдип калды. Отурган балдардын јүректери согулуп, тон алдынан чупчулып чыккадый-да болзо, омор база унчуккылабай турдылар. Улустын бүдүштери сооп, тортла кайкажып, ајыктай берген турдылар. Јаныс Чычкаш-ла калтырап, тарлажып турды. Онон култур, кичинек семизине, јууга көөп калган көзи бир немеден бир немеге чурап, кадалып турган көзи, суркурап турды. Учунда ол ондонып, чочый түшти. Јалынган кеберлү бут бажына туруп алып, ондо турган јонго, торт буруу јок, акту кижии болуп айланыжып айтты:

«Эл јон, маа ачынып, коорый-алыгар! Мен кажаа совет башкарудан ажымды јажырып сугала, күн ишке јоктуларга бердим? Мен онойдо кылынзам, селсовет оны канайда билбеген? Бу мыны газетке маа өчөшкөн кижии коптоп бичиген эмтир. Уполномоченный болгон кижии, менин ажымды, сырамды, бойы көзи ле көрүп, түжүмин бодоп, канча бар артыкту ажымды, ол бойы үзе алды ийне, бу төгүн эрмек куучын! Эл јон, боо јартынала

айдыгар, кемге мен ажымды садып, эмезе күн ишке бердим? Ажымды канайда берип турарым мен, менин ажым бойыма да јетпес.

Чычкаш ачынган аайлу куучындады: актап акка айырган кижии болуп. Ол канчала катап куруна чимирип, көзин аруланып турды.

Јуунда турган улус, түймөп, табыштана берди. Кезиги Чычкашка болужып онын актуун айдып турдылар, кезиги ол бичикти газетке кем чийген болбогой деп кайкажып турдылар. Чычкашла, Кускунды, буруулап, торт бирде кижии туруп айтканы, куучындаганы јок болды.

Көдирези табыштанып, бир оосла куучындажарда торт аайлап угары јок болды.

Аймакисполкомнын председатели, унчукпай отуруп, куучындап турган улусты ајыктап, нениде сананып отурды.

Чычкаш дезе тегин отырбады, ол көдүреле улусты сурап, менин учун туружугар акту кижини керектен корый алыгар деп, комудап сурап турды.

Чычкаш тегин үргүлөп отурбаган болзо, бойин балдарда, оозын ачып калас база турбадылар. Темдеш Көбөлөклө экү туйка шымыражып, куучынджала, төрт баланы ийгиледи, барып төрт ат ээртеп алып, селсоветке тургуза бачымдап экелзин.

Селсоветте, јон керектин аайы бажына торт чыкпай турганча. Чыккышла Кускуннын колуна тўжип, олордон јалтанып, коркуп, эрмек айтпай, олордын буруун чыгарбай туруп јадарда, Темдештин ийген балдары, аттарды экелип. Темдешке кирип айтылар.

Аймакисполкомнын председатели туруп айтты: «Эл јон, бу слердин табыжыгар бир частын туркунына једе берди, онон бирде неме аайлап болбос болтыр. Мен слерден сурап турум: Чыккышла Кускуннан ашта акказына эмезе күн ишке алган болзо, айдып беригер? ондый неме јок болзо газетке, качанда бичибес эди, калас јерге слер оны санаа сагышка алынар керек, слер бу кылыгарла, ол буруулу улусты јажырып, бектеп, совет башкарууды ондый улус мекелеп базынзын деп, олорго балужуп јаадыгар.

Чычкаш-ла Кускуннан аш алган кижі бар болзо озор торт јалтанбай, коркубай, јартын айдып берзин.

Ончозы унчугушбай, табыш јок болуп отура бердилер. Јок улустан, туруп эрмек айдардан торт кыймыктааргада болбой отура бердилер, көстөрін полдон албай, төмөн көрүп отурдылар.

Ол онойып, јон јымжап отурганча, селипалнител кирип айтты, Кускун, барган јерин айтпай, кайдарда јүре бертир, айлдагы улустары билбейт.

Председател эрмек айтпады, јаныс-ла бажын јайды. Өскөзиде унчукпай отурганча, Чыккыштын көзи токунап, бойыда чала өрө түзелип отурды.

Чыккыш јонды, аймактын јамылуларында, јендрбес деп, ичинде јыргап, сүүнип отуларда, јоктулар, кул болгондор менин колумда деп, санаазында јенү байрамын, байрамдам јадарда, Темдештин тыркыраган үни угулды, ол үн угуларда, көдүреси чочыган аайлу, баштарын өрө көдүрип, көстөгилей бердилер.

«Нөкөр, председател! Маа куучындарга сөс беригер!»

«Куучнда, куучнда Темдеш!!! деп эки председателдин ордына, Мылтыгаш айтты. Ол келгенинен-ле бейи балдардын оразында башкала неме болуп јат деп, чала ајыктап отурды.

«Эл-јон! Газетке бичикти бичиген улус, бис балдар эдибис. Чычкаш-ла Кускун, јажырып сугуп салган ажын, јоктуларга күн ишке берип турганы чын эди. Мында отурган улус, ол кылыкты текши билерер, је айдарынан, озор ол экүден коркугылап јадылар бирүзүн озор бай кижі деп јалтангылап јат. Экинчизин кам кижі бисти, ачынза, көрмөстөрине јидирип салар деп коркугылап јадылар. Кускуннын барган јери јок, ол Чыккыш кыразына барып суккан ажын каруулдап отуру. Аймактын председателин. Мылтыгашты, база бир милиционерди, бу мында экелген бистин ээртеп салган аттарла, мен-ле Көбөлөк кожо тургузала Чыккыш кразына барала, ончобис Чыккыштын ажында, Кускунды да таап аларыс экинчи милиционер дезе Чыккышты каруулдап боо артсын деп сурап турум.

Эн баштап табыш жок, болуп, торт унчуккылабай отурдылар онын кининде келип түймежиپ табыштаныжарда аймакисполкомнын председатели отургуштан туруп алып кыйгырып жадып арайдан токтотты.

Жон токунап, жымжап отура берерде мылтыгаш тактаа туруп алала жоктулар бойынын коркунчаагы керегинде байларга болужуп оморды арайла актабады деп, уйалта айдып турды. Айткан эрмеги жүректерине өдүмдү де, чечен де болды. Куучуннын учы жаар Темдешти чыгара тартып алала оны актап куучындады; онын кийинде аймак председатели милиционерден үркүген койболуп, толыкка сыгынып калган балдарды, база мактап айтылар.

Ол орто, стенее жаба улустын кинине отурган, Темдеш-ле Көбөлөктин, база арткан балдардын адалары жууктап базып келдилер. Ончозыла жоктулар болгон. Алдында турган тактаа, базып келип Темдештин айткан сөзи чын деп керелейле, Чычкыш-ла, Кускуннан, ашты бис алган эдибис деп, жартын айдып бердилер.

Балдар жырғап, сүйүнип туруп, бойлорынын баштапкы жөнүзүн байрамдап турдылар.

Чычкыштын кразына барган, Аймактын председатели, милиционер кожо барган улус-ла ороолоп салган ажында, каруулда турган Кускунунда таап алдылар.

Үзе ашты конфисковать эдип салды. Чычкаш-ла Кускунды арестовать эдип, ийер жерине ийди.

Аймакка жандыра барар алдында, председател-ла Мылтыгаш бастра жоннын жууны орто, сүрекей кату жакылта бергиледи: бу кулугур, жимекчилерди, тударга болушкан балдарды иштеп, жон ортозынан оморго кара санаар кижичыккажын, ондый кылыктуларды, сүрекей кату жаргылаар деп айтты.

Балдарла, Мылтыгаш, газетке нени канайда чийер деп сүреен узак куучындажып, оморго жартап берди. Оо үзери айтты: Кандый жылбилү солун неме болгожын, Мылтыгашка база бичиктен чийп турзындар деп.

Балдар сўгўнижип турдылар, ичинде јыргагылап, је јаан керек этибис деп, чимеркеп тургандары јок болдылар. Олор карында ўўредў јанын там кичееп, школдон нени билип ўренгенин айылдарында улустарына, айлдашта јаткандарга јартап, аайлап астарга турарын кичеер болдылар.

Каруузына турар редакторы Ойрот редколегия

Наряд 829. Тиражы 1500. Облито 694. Объем 1 $\frac{1}{4}$, п.1.

Баазы 26 акча